

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

De sixpack van de rechter

Een deugdedithische benadering van rechtspraak

van Domselaar, I.

Publication date

2014

Document Version

Final published version

Published in

Rechtstreeks

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

van Domselaar, I. (2014). De sixpack van de rechter: Een deugdedithische benadering van rechtspraak. *Rechtstreeks*, 2014(3/4), 62-80.

<https://www.rechtspraak.nl/SiteCollectionDocuments/Rechtstreeks-2014-3-4.pdf>

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

rechtstreeks 2014 nr 3/4

rechtstreeks 2014 - nr 3/4

de Rechtspraak

Raad voor de
rechtspraak

Recent verschenen

- 2014 – nr 2 Rechtspraakdata: open, linked en big
Rechtspraak en digitalisering (deel 2)
- 2014 – nr 1 ‘Collectief vakmanschap’
Rechtspraak en digitalisering (deel 1)
- 2013 – nr 4 Rechters, ga experimenteren!
Regie in de rechtspraak (deel 4)

Dubbelnummer

Hoofdartikel Rechtspraak: waarheids-
vinding als een (zelf)kritische praktijk
en De sixpack van de rechter
Serie Digitalisering en het gezag van de rechter
en De andere kant van KeI: KeI O&O

Colofon

Rechtstreeks is een periodiek van de Raad voor de rechtspraak en richt zich op de praktijk en de ontwikkeling van de rechtspraak in Nederland. Het blad stelt zich ten doel wetenschappelijke inzichten en bijdragen aan het publieke debat over de rechtspraak ter kennis te brengen van allen die beroepshalve bij de rechtspraak betrokken zijn. Opname in *Rechtstreeks* betekent niet dat de inhoud het standpunt van de Raad voor de rechtspraak weergeeft.

Redactie

Prof. mr. J.D.A. (Hans) den Tonkelaar
Senior-rechter rechtbank Gelderland
Hoogleraar Rechtspraak Radboud Universiteit Nijmegen

Dr. S. (Suzan) Verberk
Adviseur wetenschappelijk onderzoek
Raad voor de rechtspraak

Redactieadres

Redactie Rechtstreeks
Raad voor de rechtspraak
Afd. Ontwikkeling
Postbus 90613
2509 LP Den Haag
E-mail: rechtstreeks@rechtspraak.nl

Uitgever

Sdu Uitgevers bv, Den Haag

Oplage

4200 exemplaren

Illustratie voorpagina

Fragment van de titelpagina van *Thronus Iustitiae* uit 1606.

ISSN 1573-5322

Abonnementen

Rechtstreeks wordt gratis toegezonden aan hen die tot de doelgroep behoren. Wie meent voor toezending in aanmerking te komen wordt verzocht zijn naam, postadres en functie kenbaar te maken aan het secretariaat van *Rechtstreeks* (rechtstreeks@rechtspraak.nl).

Adresmutaties

Sdu Klantenservice
Postbus 20014
2500 EA Den Haag
tel. 070-3789880
of via: www.sdu.nl/service

Retouren

Bij onjuiste adressering verzoeken wij u gebruik te maken van de adresdrager en daarop de reden van retournering aan te geven.

© Staat der Nederlanden (Raad voor de rechtspraak)

Niets uit deze uitgave mag worden veelevoudigd, in een voor anderen toegankelijk gegevensbestand worden opgeslagen of worden openbaar gemaakt zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de Raad voor de rechtspraak. De toestemming wordt hierbij verleend voor het veelevoudigen, in een gegevensbestand toegankelijk maken of openbaar maken waarvoor geen geldelijke of andere tegenprestatie wordt gevraagd en ontvangen en waarbij deze uitgave als bron wordt vermeld.

De sixpack van de rechter

Een deugdethische benadering van rechtspraak¹

Iris van Domselaar

*'Occasion by occasion, one knows what to do, if one does, not by applying universal principles, but by being a certain kind of person: one who sees situations in a certain distinctive way.'*²

1 Inleiding

Het gebeurt niet vaak dat rechtspraak wordt gesublimeerd in literatuur. De in september 2014 verschenen roman *De Kinderwet* van Ian McEwan is daarop een mooie uitzondering.³ Deze roman schetst op indringende wijze een beeld van het rechterlijk werk. Dossiers doorgronden, zich een beeld vormen van complexe situaties, in de rechtszaal de juiste vragen stellen en de goede toon vinden, adequaat reageren op de betrokken partijen en hun advocaten, kwalitatief hoogstaande beslissingen nemen die soms ingrijpende consequenties hebben, deze beslissingen overtuigend motiveren en dit alles tegen de achtergrond van een 'gewoon' leven met al zijn eigenaardigheden, perikelen en kopzorgen. De kwaliteit van rechtspraak staat of valt bij de mate waarin rechters, zoals rechter Fiona Maye, de protagonist van McEwans roman, hiertoe in staat zijn.

Over de kwaliteit van rechtspraak bestaat in Nederland de laatste jaren toenemende zorg.⁴ Deze zou niet meer zijn gewaarborgd. Een aantal rechters luidde zelfs de noodklok. Het valt echter op dat aan de door verschillende partijen geuite zorg veelal geen heldere inhoudelijke opvatting van kwaliteit ten grondslag ligt. Niet alleen lijken de meningen verdeeld over

1 De hier voorgestelde deugdethische benadering van rechtspraak vormt samen met de noties van de rechter als burgervriend en van tragische keuze als juridisch concept een kernelement van de theorie van rechtspraak die ik heb verdedigd in mijn proefschrift *The Fragility of Rightness. Adjudication and the Primacy of Practice (De breekbaarheid van rechtspraak. Het primaat van de praktijk)* in maart 2014. Voor een uitgebreider en Engelstalig pleidooi voor het 'sixpack' van de rechter en de rechter als burgervriend zie: Van Domselaar 2015, pp. 24-46.

2 McDowell 1998, p. 73.

3 McEwan 2014.

4 Deze zorgen zijn geuit door onder meer de Raad voor de rechtspraak, door rechters en raadsheren – denk aan het Leeuwarder manifest – en meer recent ook door de Visitatiecommissie gerechten 2014.

wat inhoudelijk kwalitatief goede rechtspraak behelst, ook blijft de overeenstemming die hierover onder rechters wel bestaat in de regel impliciet.⁵

Het ontbreken van een inhoudelijke opvatting van kwaliteit blijft niet zonder gevolg. De geuite zorgen over kwaliteit en de voorgestelde remedies zijn hierdoor niet eenvoudig op hun merites te beoordelen. Bovendien is het lastig sturen op kwaliteit wanneer het onduidelijk is wat er precies onder wordt verstaan.⁶ Ook ontberen kwaliteitsindicatoren zonder stevige inhoudelijke verankering een vanzelfsprekende legitimiteit.

Dit artikel beoogt vanuit rechtsfilosofisch perspectief een bijdrage te leveren aan de gedachtevorming over de inhoudelijke kwaliteit van rechtspraak en stelt daartoe een aantal concrete professionele kwaliteitsstandaarden voor: een ‘sixpack’ van rechterlijke deugden. Kenmerkend voor deze standaarden is dat zij gericht zijn op de eigenschappen van afzonderlijke rechters en louter in afgeleide zin op de kwaliteit van het systeem van rechtspraak. De voorgestelde standaarden maken onderdeel uit van een deugdethische benadering van rechtspraak, die moet worden onderscheiden van een ‘systeembenadering’.

Het artikel is als volgt ingedeeld. Allereerst komen in vogelvlucht de kenmerken van een ‘systeembenadering’ van inhoudelijke kwaliteit aan de orde (par. 2). Deze benadering is niet alleen relatief dominant in de filosofische gedachtevorming over de kwaliteit van rechtspraak, maar zij is ook vrij gangbaar in de bestaande discussies over kwaliteit. Vervolgens wordt als alternatief een sixpack van rechterlijke deugden voorgesteld als concrete invulling van een deugdethische benadering van inhoudelijke kwaliteit (par. 3). Ten slotte bespreek ik een aantal implicaties van deze deugdethische benadering voor het kwaliteitsbeleid (par. 4) en sluit ik af met een conclusie (par. 5).

2 De systeembenadering in vogelvlucht

Alvorens in te gaan op het sixpack van de rechter als opvatting van inhoudelijke kwaliteit, is het nuttig stil te staan bij de kenmerken van een ‘systeembenadering’.⁷ Deze benadering past binnen een in de rechtsfilosofie en de rechtstheorie dominant idee over moreel hoog-

5 In het inleidende essay van het jaarverslag 2012 van de Raad voor de rechtspraak schrijft Frits Bakker: ‘Cruciaal is dat rechters en raadsheren zelf consensus bereiken over wat in concrete situaties goede rechtspraak is. Dergelijke professionele standaarden zijn nu, afgezien van de bestaande kwaliteitsnormen, grotendeels impliciet en onuitgesproken.’ Zie: <http://2012.jaarverslagrechtspraak.nl/pagina/professionele-standaarden>.

6 Zo constateert de Visitatiecommissie gerechten 2014 dat ‘het ontbreken van kaders ook zijn uitwerking lijkt te hebben gehad op de wijze van sturing binnen de organisatie: in de dagelijkse praktijk sturen de gerechtshoven vooral op productie, doorlooptijden en landelijke kwaliteitsnormen’.

7 Zie voor meer uitgebreide besprekingen van deze systeembenadering ook: Van Domselaar 2011, Van Domselaar 2013 en Van Domselaar 2014.

staande rechtspraak en is bijvoorbeeld verdedigd door de rechtsfilosofen Ronald Dworkin en Robert Alexy.⁸

In een systeembenadering ligt de nadruk niet zozeer op de persoonlijke kwaliteiten van de rechter, maar op de kwaliteit van rechterlijke beslissingen. Deze beslissingen worden opgevat als onpersoonlijke toepassingen van een coherent en consistent systeem van ‘traditionele’ rechtsbronnen – zoals wetten, jurisprudentie en de juridische doctrine – en morele achtergrondbeginselen zoals gelijkheid en vrijheid.

De overige factoren die naast rechterlijke beslissingen het fenomeen rechtspraak mede vormgeven, zoals de wijze waarop een rechter communiceert, de emoties van de rechter en allerhande overwegingen in arresten en vonnissen die niet direct gerelateerd zijn aan een rechterlijke beslissing, maken in deze opvatting geen onderdeel uit van inhoudelijke kwaliteit. Inhoudelijke kwaliteit betekent in de eerste plaats dat rechterlijke beslissingen kunnen worden begrepen als een in genoemde zin geordend geheel en derhalve dat rechtspraak bovenal streeft naar uniforme rechtstoepassing.⁹

Dit wil niet zeggen dat in een systeembenadering rechterlijke beslissingen gezien worden als de uitkomst van een mechanische activiteit. Deze benadering is verenigbaar met de constatering dat juridische vraagstukken, anders dan bij mechanische rechtsvinding, buitengewoon complex kunnen zijn en oordeelsvermogen behoeven. Dit oordeelsvermogen is dan wel een uitsluitend cognitieve, van karakter onafhankelijke kwaliteit. Het oordeelsvermogen stelt volgens deze benadering de rechter in staat op analytische en strikt onpersoonlijke wijze vast te stellen wat de implicaties zijn van algemene, abstracte concepten voor het concrete geval.

In een systeembenadering is het ideaal van de rechter, in de theorie van Dworkin belichaamd door ‘Hercules’, dat van een systeembouwer.¹⁰ De ideale rechter blinkt uit in analytisch vermogen en hij gaat altijd op zoek naar coherentie en consistentie in het ogenschijnlijk ongeordende web van het recht. Hij is in staat zijn eigen persoon opzij te zetten, opdat het cognitieve proces ongestoord kan werken. Wanneer rechtspraak aan de inhoudelijke kwaliteitseisen van een systeembenadering voldoet, hoeven rechtzoekenden zich geen zorgen te maken over willekeur in de vorm van rechtsongelijkheid. Soortgelijke gevallen worden op gelijke (en juiste) gronden beslist. Goede rechters weten zich gebonden aan het systeem en zijn in staat om met behulp van hun intellectuele vermogens dit systeem toe te passen. Dezelfde rechtsvraag zal bijvoorbeeld door de Rechtbank Haarlem niet anders worden beslist dan door de Rechtbank Leeuwarden.

8 Dworkin 1975, Dworkin 1985, p. 143, Alexy 2003 en Alexy 2010.

9 Zie voor dit punt ook: De Lange 2010.

10 Dworkin 1986, p. 380, Dworkin 1997, Dworkin 2005, p. 116-123.

De opleiding rechtsgeleerdheid of de beroepsopleiding voor rechters legt in een systeem-benadering de nadruk op het verkrijgen van theoretische kennis. Via de focus op abstracte rechtsregels en beginselen verkrijgt de student, respectievelijk de aspirant-rechter, niet alleen juridische kennis. Ook ‘leert’ hij zichzelf als het ware af. Hij leert recht te ‘vinden’ met voorbijgaan aan zichzelf.

3 Een sixpack van rechterlijke deugden

In tegenstelling tot een systeembenadering ligt in een deugdethische benadering van inhoudelijke kwaliteit de nadruk op de rechterlijke deugden en dus op de persoonlijke kwaliteiten van de rechter.¹¹ Een deugdethische benadering vertrekt vanuit een kritiek op de ‘systeem-benadering’ van rechtspraak. Deze kritiek komt er kort gezegd op neer dat de inhoudelijke kwaliteit van rechtspraak niet begrepen kan worden in de vorm van adequate toepassing van het gegeven recht. Niet in de laatste plaats omdat regels en beginselen de invloed van de subjectiviteit van de rechter en dus ook willekeur nooit kunnen uitsluiten. Maar de toepassing van deze regels en beginselen volstaat ook niet voor een adequate reactie op het concrete geval omdat de werkelijkheid zich niet laat vangen in een vooraf gegeven systeem en omdat zo’n reactie meer kan omvatten dan de eigenlijke rechterlijke beslissing.¹²

Tegen de achtergrond van deze kritiek stelt een deugdethische benadering de rechterlijke deugden centraal. Met ‘deugden’ wordt bedoeld op een *filosofisch* concept dat zijn oorsprong vindt in de antieke filosofie en in het bijzonder een prominente plaats inneemt in de praktische filosofie van Aristoteles.¹³ Het staat dus los van de betekenis die het begrip soms krijgt toegedicht in alledaags taalgebruik en die een verband legt met keurigheid, stijfheid of saaiheid. In filosofische zin is een deugd een karaktereigenschap die mensen in staat stelt op adequate wijze om te gaan met de condities van het menselijk bestaan door in concrete situaties juist te denken, juist te voelen en juist te handelen.¹⁴ Een deugd is een dispositie, een stabiele en betrouwbare eigenschap die diep verankerd is in iemands persoonlijkheid. Een deugd moet daarom onderscheiden worden van een competentie zoals breien of autorijden. Competenties zijn in beginsel karakteronafhankelijke kwaliteiten, terwijl deugden dat niet zijn. Deugden zijn evenmin een handelen uit gewoonte of uit

11 Een gezaghebbende deugdethische benadering van rechtspraak is ontwikkeld door Lawrence Solum: Solum 2003 en Solum 2013. Onderhavige bespreking van het sixpack van rechterlijke deugden heeft duidelijke overeenkomsten, maar ook enkele verschillen met Solums benadering. In het bestek van deze tekst voert het te ver om hier verder op in te gaan.

12 In dit artikel zal ik niet nader ingaan op (de merites van) deze kritiek. In mijn proefschrift zet ik deze kritiek uiteen en concludeer ik dat deze stand houdt en gegronde redenen biedt om een deugdethische benadering van rechtspraak serieus te nemen.

13 Zie voor Aristoteles’ deugdethiek: Aristoteles 2005.

14 Annas 1993, p. 48-66.

gedachteloos automatisme. Zij impliceren ook dat op basis van de juiste motieven en redenen wordt gehandeld.¹⁵

Welke rechterlijke deugden zijn noodzakelijk voor kwalitatief hoogstaande rechtspraak? Voor de beantwoording van deze vraag wordt nadrukkelijk geen analytische methode gevolgd. De rechterlijke deugden worden in ieder geval niet deductief afgeleid van een funderende waarde, een funderend principe of doel dat rechtspraak zou moeten dienen.¹⁶ In lijn met Aristoteles hanteren we daarentegen een dialectische methode, een methode die aansluit bij de inzichten van de ‘velen en de wijzen’ en zodoende ook bij de gedeelde, reeds bestaande betekenissen zoals deze zijn ontstaan in de praktijk.¹⁷ Om met Aristoteles te spreken: het onderzoek naar de rechterlijke deugden is niet zozeer gebaseerd op abstracte theorie, maar veel meer ‘op wat gewoonlijk erover wordt gezegd’.¹⁸

Een belangrijke aanname binnen deze dialectische methode is dat de praktijk een vorm van ingebedde ‘kennis’ oplevert die serieus genomen moeten worden.¹⁹ In dit verband is het dan ook van belang dat in verschillende culturen, landen en in de loop van de geschiedenis een aanzienlijke overeenstemming bestaat over welke deugden onontbeerlijk zijn voor een goed leven en voor een goede samenleving.²⁰ Deze deugden zien we niet alleen terug bij de ‘velen’, maar ook bij de ‘wijzen’, zoals bij een aantal filosofen.

De ‘kardinale’ deugden zijn, mits uitgewerkt voor de specifieke context, ook relevant voor rechtspraak. Rechtspraak is een speciale sociale praktijk waarbij het evenals in andere sociale praktijken van belang is dat het denken, de emoties en de wil van de deelnemers een zekere kwaliteit genieten. Tegelijk vloeien uit de bijzondere taak van rechtspraak – de vreedzame conflictoplossing tussen burgers onderling en tussen burgers en de overheid – ook meer specifiek institutionele deugden voort, deugden die eveneens in verschillende culturen en tijden in verband zijn gebracht met rechtspraak.

Op basis van genoemde dialectische methode, opgevat als de filosofische analyse van de inzichten van de velen en de wijzen, stel ik een sixpack van rechterlijke deugden voor.²¹ Het

15 Ibid., p. 51.

16 Deze methode wordt veelal gevolgd in een systeembenadering van kwaliteit van rechtspraak.

17 Aristoteles 2005, 1098b10-12.

18 Ibid. Wanneer we deze dialectische of neo-Aristotelische methode volgen, is er sprake van een wederkerige relatie tussen rechterlijke deugden en kwalitatief hoogstaande rechtspraak. Enerzijds bepalen de rechterlijke deugden ons idee van kwalitatief hoogstaande rechtspraak. Anderzijds informeert de praktijk van kwalitatief hoogstaande rechtspraak ons welke deugden van belang zijn en wat zij precies behelzen.

19 Broadie & Rowe 2002, p. 11, Broadie 1991, p. 22 en Cooper 1999.

20 Zie Peterson & Seligman 2004 en Annas 2004.

21 Deze deugdethische benadering is niet gevoelig voor de kritiek dat de voorgestelde rechterlijke deugden louter een uitwerking zouden zijn van de kardinale deugden voor de context van rechtspraak. Immers, deze benadering ziet rechtspraak niet als een sui generis praktijk, zodanig dat specifieke en unieke kwaliteitscriteria geboden zouden zijn.

omvat de op rechtspraak toegespitste kardinale deugden en twee specifiek institutionele deugden: rechterlijk waarnemingsvermogen, rechterlijke moed, rechterlijke gematigdheid, rechterlijke rechtvaardigheid, rechterlijke onpartijdigheid en rechterlijke onafhankelijkheid.²² De claim is dat al deze rechterlijke deugden een cruciale rol spelen in kwalitatief hoogstaande rechtspraak. Deze opvatting van inhoudelijke kwaliteit moet worden gezien als nastrevenswaardig ideaal, als richtinggevend voor de praktijk van rechtspraak en niet zozeer als een makkelijk te bereiken en te identificeren staat. In deze paragraaf zal ik de functie en betekenis van het sixpack nader toelichten.

Rechterlijk waarnemingsvermogen²³

Om verschillende redenen is het rechterlijk waarnemingsvermogen cruciaal voor de kwaliteit van rechtspraak. De praktische werkelijkheid presenteert zich niet met een reeks van labels met daarop reeds aangegeven wat de relevante feiten, hun relatieve gewicht en hun implicaties zijn.²⁴ Bovendien is die werkelijkheid veranderlijk en omvat zij steeds weer particuliere elementen.²⁵ Of een bepaald feit relevant is en welk gewicht hieraan moet worden toegekend kan hierdoor niet vastgesteld worden aan de hand van vooraf gegeven regels of theoretische kennis. Het verkrijgen van kennis van een voortdurend veranderende werkelijkheid vergt een ‘maatstaf’ die buigzaam en dus flexibel is. Zo’n maatstaf biedt het perceptievermogen. Of zoals Aristoteles het stelt: de praktische werkelijkheid is ‘geen object van wetenschappelijke kennis, maar van waarneming [...]’.²⁶

Het rechterlijke perceptievermogen stelt de rechter dus in staat in een concreet geval de *juridisch* relevante feiten te ‘herkennen’, hun betekenis te doorzien en te weten wat een juiste reactie behelst. Het verschaft de rechter kennis van het voorliggende geval op een niet-deductieve, niet-syllogistische, relatief irreflectieve, maar ook ‘levendige’ manier.²⁷

- 22 We zien enkele van de genoemde rechterlijke deugden reeds uitgewerkt – weliswaar onder andere noemers – in verschillende nationale en internationale beroepsethische codes en richtlijnen voor rechters zoals The Bangalore Principles of Judicial Conduct, de Magna Carta for Judges, de NvVR Rechstercodes en de Leidraad onpartijdigheid en nevenfuncties van de rechter. Vergeleken met de opsommingen in deze documenten beoogt het sixpack van rechterlijke deugden een meer coherente en consistente opvatting van rechterlijke kwaliteit te bieden, een die tevens voortbouwt op relevante filosofische tradities.
- 23 Deze bespreking van rechterlijke perceptie is gebaseerd op neo-Aristotelische interpretaties van praktische wijsheid, in het bijzonder de interpretaties die de nadruk leggen op Aristoteles’ concept van *aisthesis* (perceptie). Zie hiervoor ook Wiggins 1980, p. 232-233, McDowell 1998 en Nussbaum 1990. Ook wordt gebruikgemaakt van de invulling die Iris Murdoch geeft aan het concept *moral vision*. Zie hiervoor Murdoch 1997a en Blum 1991. Zie voor een waardevolle (kritische) bespreking van zowel de Aristotelische als de Murdochiaanse invulling van ethische perceptie Clarke 2003.
- 24 Met praktische werkelijkheid wordt hier bedoeld op de werkelijkheid zoals deze relevant is vanuit een praktisch gezichtspunt, een gezichtspunt dat een zekere mate van vrijheid van de betrokkenen veronderstelt.
- 25 Cf. Aristoteles 2005, 1104a1-10; Nussbaum 1990, p. 66-75; Wiggins 1980, p. 233.
- 26 Aristoteles 2005, 1142a27-28.
- 27 Het rechterlijk waarnemingsvermogen levert een levendige ‘fenomenologie’ op, een wijze van ervaren die we soms ook mooi terug kunnen ‘lezen’ en zien in literatuur (denk aan McEwans *Kinderwet*), films, documentaires en rechtbankseries. Zie voor dit punt ook: Chappel 2008, p. 427-428.

Hierdoor is het in zekere zin te vergelijken met een zintuiglijk vermogen. Zoals het gezichtsvermogen mensen laat ‘zien’ dat het regent, zo biedt het rechterlijk waarnemingsvermogen de rechter toegang tot de ethisch en juridisch geladen realiteit waarmee hij of zij zich als rechter moet verstaan.

Hierbij is het van belang op te merken dat het rechterlijke waarnemingsvermogen – ondanks de overeenkomsten – niet gelijk te stellen is aan een zintuiglijk vermogen.²⁸ Mensen, en dus ook rechters, beschikken niet over een speciaal aangeboren zintuig waardoor zij kunnen doordringen tot de praktische werkelijkheid. Waar rechters vanwege hun aangeboren zintuiglijke vermogens in gelijke mate in staat zijn te ‘zien’ dat het regent, ligt dit anders bij het waarnemen van een ethisch en juridisch geladen werkelijkheid.

Wat het rechterlijk waarnemingsvermogen juist tot een deugd maakt is de afhankelijkheid van karakter.²⁹ Dit betekent dat een defect in het karakter van een rechter kan hinderen in de mate waarin hij tot het concrete geval kan doordringen. Zo zal een rechter die kampt met smetvrees meer moeite hebben het juiste (juridisch) gewicht toe te kennen aan de (on)hygiënische woonomstandigheden van een gezin bij de vraag of ondertoezichtstelling geboden is. Een rechter die dit waarnemingsvermogen in voldoende mate bezit zal dan ook verschoond zijn van ‘perceptieverhinderende’ eigenschappen.

Rechterlijke moed

Naast rechtelijk waarnemingsvermogen is ook *rechterlijke moed* nodig voor kwalitatief hoogstaande rechtspraak. Reeds vanaf het begin van de Westerse moraalfilosofie wordt moed gezien als een kardinale deugd, als voorwaardenscheppend voor een goed leven en voor een rechtvaardige samenleving.³⁰ Bij de klassieke Griekse denkers is de oorlogssituatie de uitgelezen context voor moed: een moedig mens is bovenal de strijder die in gevecht met de vijand angst voor de dood weet te trotseren.³¹ Moed heeft hier een uitgesproken martiale en masculiene invulling.

De verlichtingsdenker Immanuel Kant legt de nadruk op de intellectuele dimensie van moed. Moed is volgens Kant het vermogen zelfstandig te denken en op grond daarvan te handelen.³²

28 Zie Aristoteles 2005, 1142a27-31.

29 In de woorden van Martha Nussbaum, ‘[p]erception is a complex response of the entire personality [...]’. Zie Nussbaum 1986, p. 309.

30 Voor een heldere filosofische bespreking van moed zie Goud 2005. Zie voor een bespreking van moed in de juridische context: Loth 2009.

31 Aristoteles 2005, 1155a30. Let wel: deze masculiene, martiale invulling van moed is geen exclusief verschijnsel voor de ‘vroege filosofie’.

32 ‘Sapere aude! [durf te denken!] Heb zelf het lef van je eigen verstand gebruik te maken!’, stelt Kant in zijn beroemde essay over de Verlichting. Cf. Kant 1992. Zie ook Tampio 2012, p. 35-39.

Het prototype van een moedig mens is niet zozeer de oorlogsheld, maar degene die zijn eigen gedachten publiekelijk tot uitdrukking durft te brengen. Niet fysieke risico's moeten het hoofd geboden worden, maar *'amour propre'*, de breed gedeelde menselijke behoefte om gewaardeerd te worden door anderen.

Wat betekent moed in de context van goed rechterschap? Een moedig rechter is in staat juist te handelen, te beslissen en te reageren, ook wanneer dit persoonlijke risico's voor hem met zich meebrengt en een zekere prijs betaald moet worden. Een moedig rechter trotseert deze risico's omwille van het juiste doel en doet dat op de juiste wijze.³³ Rechterlijke moed is dus niet hetzelfde als roekeloosheid, rechtlijnigheid of oncollegiaal gedrag.

Rechtszaken en situaties op het werk waarin het juiste doen voor de rechter persoonlijke risico's met zich meebrengt zijn dus de context voor rechterlijke moed. Denk aan een situatie waarin een rechter door juist te handelen carrièrekansen kan mislopen, afwijzende reacties van collega's riskeert, kritiek uit de samenleving kan verwachten of een nijpend gevoel van onzekerheid op de koop moet toenemen omdat zijn beslissing ernstige consequenties kan hebben.

Het kan bijvoorbeeld moed vergen om in een tbs-zaak als jongste rechter in de raadkamer te pleiten voor het verlenen van verlof aan een gedetineerde die vastzit vanwege een ernstig zedenmisdrijf. De rechter kan tijdens de zitting hebben gemerkt dat de overige rechters niet zo happig zijn op het verlenen van dit verlof vanwege een aantal in de media breed uitgemeten incidenten. Moed is dan geboden, niet alleen om de eigen opvatting te berde te brengen in weerwil van de consensus binnen de groep, maar ook om de verantwoordelijkheid te dragen wanneer uiteindelijk inderdaad verlof wordt verleend. Het is immers niet uitgesloten dat deze beslissing ernstige gevolgen zal hebben. Ook vereist het soms moed om tegen de lijn van een hogere rechtsprekende instantie in te gaan wanneer een rechter ervan overtuigd is dat hij het bij het rechte eind heeft.

Rechterlijke gematigdheid

Een wellicht minder tot de verbeelding sprekende, maar wel degelijk belangrijke rechterlijke deugd is die van gematigdheid. Deze deugd beschermt de rechter tegen excessen die kunnen voortvloeien uit zijn persoonlijke impulsen, behoeften en belangen.³⁴ Een gematigd

33 Zie ook: Aristoteles 2005, 1116a8-32.

34 Bij Aristoteles ziet de deugd gematigdheid (*sôphrosunê*) louter op lichamelijke verleidingen, verleidingen die samenhangen met lichamelijke behoeften als eten, drinken en seks, behoeften die mensen delen met de dieren. 'Gematigdheid en losbandigheid hebben dus te maken met het soort genietingen waarin ook de overige levende wezens delen; vandaar dat deze een slaafse en brute indruk maken.' Aristoteles 2005, 1118a24-26. Zie voor een bespreking van deze deugd ook: Peterson & Seligman 2004, p. 431, Solum 2003, p. 189-190 en Solum 2013, p. 14.

rechter is in staat zich te beheersen en niet in ongepaste woede of lachen uit te barsten in reactie op bijvoorbeeld het optreden van een advocaat, een verdachte of een collega-rechter. Ook kan een gematigd rechter de verleiding weerstaan enig eigen gewin voorop te stellen bij de wijze waarop hij zijn ambt uitvoert. Corruptie, belangenverstrengeling en een oneigenlijk aantal nevenfuncties kunnen erop duiden dat het met deze deugd niet goed gesteld is.

Een gematigd rechter is geen matte, saaie, of benepen rechter. Een kleurrijke rechter is logisch consistent met gematigdheid, en dat rechters emoties hebben en deze uiten is een onvermijdelijk en positief gegeven. Rechters verdienen waardering indien zij om de goede redenen en op de juiste wijze hun emoties laten zien. Zo kan een strafrechter zijn verantwoordiging over een bepaald misdrijf op gezaghebbende en gepaste wijze uiten om zijn beslissing kracht bij te zetten.³⁵ Daarentegen is het bijvoorbeeld wel kwalijk indien een rechter zich uit een gevoel van superioriteit minachtend uitlaat jegens of over een rechtzoekende met een klaarblijkelijk lage intelligentie. Die emotie is zonder grond: een dergelijk gevoel van superioriteit past een rechter niet, ook al niet omdat zijn rol gebonden is aan het uitgangspunt van fundamentele gelijkheid van burgers.³⁶ Gematigdheid is dus een deugd die een rechter niet alleen in staat stelt zijn emoties ruimte te geven op het juiste moment en op de juiste manier, maar ook op basis van de juiste redenen.

Rechterlijke rechtvaardigheid

Een vierde deugd is die van rechterlijke rechtvaardigheid. Deze deugd brengt het meest duidelijk tot uitdrukking dat rechtspraak een juridische praktijk is, onlosmakelijk verbonden met het recht. Rechterlijke rechtvaardigheid betekent dat een rechter vanwege zijn professionele karakter de door het recht beschermde waarden en belangen in een concreet geval weet te effectueren.

Een belangrijke voorwaarde voor deze deugd is dat een rechter over juridische intelligentie beschikt. Een rechter moet het recht goed kennen en zijn pointe kunnen doorgronden, en hij moet de analytische en cognitieve vermogens hebben om complexe juridische vraagstukken te begrijpen. Echter, dit is niet voldoende. Een rechtvaardige rechter beschikt ook over de juiste gevoeligheid, die mede wordt gevormd door het rechterlijk perceptievermogen. Door deze gevoeligheid weet hij welk gewicht te geven aan het geldende recht zodat recht gedaan wordt aan het concrete geval.³⁷

35 Zie voor een waardevolle bespreking over de positieve functie van de emotie van boosheid bij rechters: Maroney 2012.

36 Ibid., p. 1214.

37 Cf. Wiggins 2004, p. 481.

Een deugzaam rechter maakt een particulier geval dan ook niet ondergeschikt aan een regel. Hij geeft ruimte aan een ‘negatief moment’, een moment waarin de juridische concepten even worden opgeschort zodat het concrete geval zich in al zijn ‘naaktheid’ kan laten zien. Deze manier van rechtspreken, die gebondenheid aan regels combineert met een alerte responsiviteit voor het concrete, is door de rechtsfilosofe Martha Nussbaum ook wel vergeleken met de wijze waarop een jazzmuzikant improviseert.³⁸ Enerzijds weet de jazzmuzikant zich geïnteresseerd aan een rijk arsenaal van genre-regels die hij heeft geïnternaliseerd. Anderzijds staat of valt de kwaliteit van zijn spel met de mate waarin hij aansluit bij de klanken van zijn medespelers en dus gehoor geeft aan het appel van het concrete moment. Op een vergelijkbare manier zoekt de deugdzame rechter naar een adequaat evenwicht tussen enerzijds de gebondenheid aan het gegeven recht en anderzijds openheid en responsiviteit met betrekking tot het concrete voorliggende geval. Dit evenwicht hoeft niet louter tot uitdrukking te komen in (de motivering van) de uiteindelijke beslissing. Ook het optreden van de rechter ter zitting of de wijze waarop de feiten worden weergegeven in een vonnis of arrest kan hier een uitdrukking van zijn.

Naast de voor rechtspraak uitgewerkte kardinale deugden zijn ook twee meer institutionele deugden nodig voor de kwaliteit van rechtspraak: onpartijdigheid en onafhankelijkheid. Beide deugden zijn onlosmakelijk verbonden met de specifieke taak van de rechter: het op gezaghebbende wijze beslechten van conflicten tussen burgers onderling en tussen burgers en de overheid.

Rechterlijke onpartijdigheid

Rechterlijke onpartijdigheid impliceert dat een rechter in staat is zijn persoonlijke preferenties, voorkeuren en vooroordelen te herkennen en zich hiervan in voldoende mate te distantiëren.³⁹ Dat rechters in deze zin inderdaad onpartijdig zijn, moet niet te makkelijk worden aangenomen. Onpartijdigheid staat in schril contrast met de partijdige houding waarmee mensen hun ‘gewone’ dagelijks leven vormgeven. Juist via hun partijdigheid geven mensen invulling aan de rol van bijvoorbeeld geliefde, moeder, vader, broer, zus, partijlid, sporter of muzikant, rollen die ook een rechter niet vreemd zijn. Het spreekt niet vanzelf dat de rechter deze partijdigheden achter zich kan laten in de hoedanigheid van rechter. Een onpartijdige rechter is iemand die streeft naar onpartijdigheid, iemand die door zelfreflectie probeert zich bewust te zijn van zijn partijdige attitudes, bindingen en preferenties en deze vervolgens in voldoende mate naar de achtergrond weet te dringen.⁴⁰

38 Cf. Nussbaum 1990, p. 94.

39 Lucy 2005, p. 7.

40 Het streven naar onpartijdigheid is iets geheel anders dan het volledig negeren van de eigen ervaringen. Deze ervaringen zijn juist noodzakelijk voor rechterlijke deugden zoals de rechterlijke waarneming. Rechters kunnen de praktische werkelijkheid niet goed waarnemen als zij niet ook vertrouwd zijn met de praktische betekenis van een breed scala aan concepten zoals bijvoorbeeld discriminatie, fraude, of seksuele intimidatie.

In de genoemde roman van McEwan krijgen we bijvoorbeeld te zien dat rechter Fiona Maye, een vrouw die al lange tijd meedraait in het familierecht en zelf geen kinderen heeft, een sterke antipathie heeft tegen ouders die ten behoeve van hun eigen geluk gaan scheiden. Zij heeft ‘een puriteinse minachting voor de mannen en vrouwen die hun gezin uiteenrukten en zichzelf wijsmaakten onbaatzuchtig en naar beste weten te handelen’. Tegelijkertijd maakt Maye deze antipathie ondergeschikt aan haar rol als rechter door deze te verbannen naar haar ‘geestelijk privédoein’.⁴¹

Rechterlijke onafhankelijkheid

Ten slotte de deugd van rechterlijke onafhankelijkheid. Onafhankelijkheid is evenals onpartijdigheid een vereiste voor sociale rollen met de taak conflicten tussen partijen te beslechten.⁴² Onafhankelijkheid is nodig voor de legitimiteit en kwaliteit van rechtspraak. Rechterlijke onafhankelijkheid impliceert dat een rechter zich niet laat beïnvloeden door externe druk afkomstig van betrokken partijen, van de overheid, van lobbyisten of van de publieke opinie. Volgens de *Bangalore Principles of Judicial Conduct*, waarin een reeks van beroeps-ethische beginselen voor rechters staan opgetekend, betekent onafhankelijkheid zoveel als zich niet laten beïnvloeden door ‘any extraneous influences, inducements, pressures, threats or interference, direct or indirect, from any quarter or for any reason’.⁴³ De uitgelezen context voor deze deugd vinden we dan ook in zaken waarbij een machtige partij zoals de staat⁴⁴ of een groot bedrijf⁴⁵ partij is of de publieke opinie⁴⁶ nogal uitgesproken is. Rechterlijke onafhankelijkheid is nauw verbonden met de deugd van moed; moed is soms nodig om onafhankelijk te zijn, bijvoorbeeld om machtige partijen of externe druk het hoofd te kunnen bieden.

Het beschreven sixpack van rechterlijke deugden vormt een coherent geheel: de deugden ondersteunen en versterken elkaar. Wanneer een rechter een van deze deugden mist, zijn ook de overige deugden in gevaar. Zo speelt het rechterlijk perceptievermogen een belangrijke rol bij de overige deugden zoals die van rechtvaardigheid en moed. Een rechter heeft

41 Ian McEwan 2014, p. 130.

42 Lucy 2005, p. 7.

43 Zie *The Bangalore Principles of Judicial* 2002.

44 Denk aan de ‘Srebrenica-zaken’ waarin de Hoge Raad oordeelde dat de Nederlandse staat verantwoordelijk is voor de deportaties en de dood van drie moslimmannen uit Srebrenica. Zie: Hoge Raad 6 september 2013, ECLI:NL:HR:2013:BZ9225/ECLI:NL:HR:2013:BZ9228.

45 Denk aan de ‘Zwarte Pietzaak’ waarin de Rechtbank Amsterdam oordeelde dat de gemeente Amsterdam bij de vergunningverlening voor de intocht van Sinterklaas ten onrechte heeft verzuimd een belangenafweging te maken tussen de belangen van de zwarte eisers en van de maatschappij. Zie: Rechtbank Amsterdam 3 juli 2014, ECLI:NL:RBAMS:2014:3888.

46 Denk aan de ‘People of Nigeria versus Shell-zaak’ waarin de Rechtbank Den Haag oordeelde over de aansprakelijkheid van Shell voor olie lekkages in Nigeria. Zie hiervoor: Rechtbank Den Haag 30 januari 2013, ECLI:NL:RBDHA:2013:BY9845.

dit perceptievermogen nodig om bijvoorbeeld te kunnen beoordelen in welke situaties moed geboden is. Voor de kwaliteit van rechtspraak is het dan ook zaak dat het gehele sixpack aan rechterlijke deugden in voldoende mate aanwezig is bij de afzonderlijke rechters.⁴⁷

Dat de rechterlijke deugden onderling een samenhangend geheel vormen, sluit geenszins uit dat een rechter geconfronteerd kan worden met een conflict tussen overwegingen die voortvloeien uit verschillende rechterlijke deugden. Denk aan een strafrechter die vanwege zijn perceptievermogen in een concreet geval eigenlijk weinig heil ziet in het opleggen van straf, maar zich als rechtvaardig rechter tegelijk gebonden voelt aan de plicht tot objectieve normstelling.⁴⁸ Of aan de situatie waarin een rechter moet beslissen over een verzoek tot ontzetting uit de ouderlijke macht. In zulke gevallen neemt de rechter mogelijk een beslissing waarmee een relevant en soms zelfs tragisch verlies gepaard gaat.

In een deugdethische benadering komen rechterlijke beslissingen dan ook neer op een afweging op basis van alle overwegingen die een appel op de rechter doen. De concrete afwegingen die een rechter moet maken en de precieze invulling die een rechter geeft aan de deugden hebben per definitie een hoogstpersoonlijk karakter. Het gerechtshof in Arnhem kan in een vergelijkbare zaak anders beslissen dan het hof in Amsterdam. In een deugdethische benadering is dit niet zonder meer een teken van willekeur of problematische rechtsongelijkheid. Tegengestelde rechterlijke beslissingen kunnen tegelijkertijd 'juist' zijn. In deze benadering zijn rechterlijke beslissingen nu eenmaal niet te herleiden tot een coherent systeem en heeft kwalitatief hoogstaande rechtspraak per definitie een rommelig, beperkt transparant, ook maar beperkt expliciteerbaar en soms tragisch karakter.

Dat een deugdethische benadering van rechtspraak de nadruk legt op de kwaliteiten van de persoon van de rechter wil niet zeggen dat zij geen gewicht toekent aan expliciete rechtsregels, beginselen, precedenten en gedragsregels zoals deze zijn neergelegd in nationale en

47 Zo is de deugd van het rechterlijk waarnemingsvermogen onontbeerlijk voor de overige rechterlijke deugden: het vergt een getraind oog te zien onder welke omstandigheden bijvoorbeeld rechterlijke moed geboden is. Ook speelt het rechterlijk perceptievermogen een belangrijke rol bij de deugd van rechtvaardigheid, niet in de laatste plaats omdat het gegeven recht mede gebruikmaakt van alledaagse, in de 'gewone realiteit' ingebedde concepten die de rechter op adequate wijze moet kunnen gebruiken in het concrete geval.

48 Zie bijvoorbeeld de zaak waarin de Rechtbank Middelburg moest beslissen over de straftoemeting voor een bejaarde man die zijn vrouw, die Alzheimer had, vermoordde uit – volgens de rechtbank – een daad van onmacht en liefde. De rechtbank legt de man vier jaar cel op en stelt daarbij onder andere dat '[...] vergelding of leedtoevoeging van overheidswege [in het niet vallen] bij het leed dat verdachte zichzelf en zijn kinderen heeft bezorgd. Hij en zijn kinderen zullen dat leed nog lang moeten ondergaan. [...] Mededogen met de kinderen van verdachte en met verdachte zelf, alsmede het mogelijk maken van de lange weg van toenadering en verwerking, heeft de rechtbank ertoe gebracht de straf aanzienlijk te matigen.' Cf. Rechtbank Middelburg 25 augustus 2011, ECLI:NL:RBMID:2011:BR5781. Hierbij dient opgemerkt te worden dat in hoger beroep het Gerechtshof 's-Hertogenbosch een aanzienlijk hogere straf heeft opgelegd.

internationale gedragscodes. Rechtsregels spelen wel degelijk een belangrijke rol, niet in de laatste plaats als onderdeel van de deugd van rechtvaardigheid. Zoals gezegd: een rechtvaardige rechter voelt zich gebonden aan het geldende recht.

Ook zijn expliciete rechtsregels en gedragsregels bruikbare vuistregels voor beginnende rechters en zij kunnen dienen als controle-instrument in casus waarin cognitieve valkuilen op de loer liggen. Verder biedt het geldende recht een bron van bruikbaar discursief materiaal op basis waarvan rechters hun beslissingen kunnen motiveren en op basis waarvan de legitieme verwachtingen van de samenleving verwoord kunnen worden.

Kortom, een deugdedithische benadering van rechtspraak propageert geenszins de veronachtzaming van (rechts)regels. Integendeel. Niettemin wordt in deze benadering de inhoudelijke kwaliteit van rechtspraak – opgevat als een inherent persoonlijke praktijk – primair vormgegeven via het professionele karakter van de afzonderlijke rechters.

4 Implicaties voor kwaliteitsbeleid

Wanneer we uitgaan van een deugdedithische benadering van rechtspraak, dan heeft dit implicaties voor het kwaliteitsbeleid, voor de wijze waarop inhoudelijke kwaliteit gerealiseerd en gewaarborgd wordt.

Ten eerste zijn de relevante ‘data’ voor kwaliteitsbeleid meer dan het geheel van rechterlijke beslissingen. Inhoudelijke kwaliteit heeft betrekking op een breed scala van ‘doings and beings’ van rechters, zoals de wijze waarop de rechter communiceert in de rechtszaal, innerlijke overdenkingen over een zaak en allerhande gedragingen zowel op de werkvloer als in het privéleven. Denk aan een rechter die op verjaardagsfeestjes geregeld discriminatoire grappen maakt over rechtzoekenden die afkomstig zijn uit etnische minderheden. De ‘blik’ die de rechter hiermee tentoonspreidt staat op gespannen voet met goed rechterschap.

Relevante data voor kwaliteitsbeleid zijn ook de overwegingen in een vonnis of arrest die geen direct argument opleveren ter ondersteuning van de uiteindelijke beslissing. Zo zijn overwegingen die ook wel worden aangeduid als *obiter dicta*⁴⁹ relevant, als mogelijke uitdrukking van de wijsheid van de rechter en als mogelijke manier waarop hij recht doet aan het concrete, particuliere geval. Een rechter kan bijvoorbeeld een BOPZ-verzoek van een vader om gedwongen opname in een psychiatrische inrichting van zijn ernstig suïcidale dochter afwijzen en tegelijkertijd via zo’n *obiter dictum* de moeilijke positie van de vader

49 Letterlijk: ‘overwegingen ten overvloede’. Dit zijn overwegingen die geen deel uitmaken van de *ratio decidendi* en door de rechtswetenschap en de rechtspraktijk veelal worden genegeerd vanwege hun vermeende niet-juridische en subjectieve karakter. Binnen een deugdedithische benadering vormen deze overwegingen een belangrijk onderzoeksgebied. Zie voor een bespreking van *obiter dicta* in rechterlijke uitspraken: Plug 2000.

(die voor zijn dochter zorgt) nadrukkelijk erkennen.⁵⁰ In een deugdethische benadering is een dergelijke overweging geen juridisch verwaarloosbare uiting van de rechter, maar onderdeel van wat inhoudelijke kwaliteit behelst.

Hetzelfde geldt voor de ‘bejegening’ door de rechter – opgevat als de wijze waarop een rechter rechtzoekenden tegemoet treedt. In een deugdethische benadering is de bejegening geenszins ondergeschikt aan inhoudelijke kwaliteit of louter een bijverschijnsel of de ‘verpakking’ daarvan. Integendeel, bejegening en inhoudelijke kwaliteit zijn in deze benadering onlosmakelijk met elkaar verbonden. Zo geeft een rechter die vanuit een welgemeende interesse en op sympathieke wijze ‘doervraagt’ op zitting vorm aan inhoudelijke kwaliteit. Niet alleen komen hierdoor mogelijk meer relevante feiten op tafel, feiten die wellicht een ander licht werpen op de zaak, maar deze manier van ‘doervragen’ kan een zelfstandige rol spelen bij het recht doen aan de rechtzoekende.

Tegen de achtergrond van dit ‘brede’ kwaliteitsbegrip is een belangrijke vraag hoe binnen een deugdethische benadering inhoudelijke kwaliteit wordt nagestreefd. Rechters worden immers niet met rechterlijke deugden geboren. De hier voorgestelde rechterlijke deugden zijn aangeduid als sixpack omdat het kenmerkend is voor deugden dat zij – gelijk aan de ontwikkeling van spierkracht – louter kunnen ontwikkelen door langdurige oefening in de praktijk. Aristoteles benadrukte dit punt al: ze worden volgens hem gevormd door dienovereenkomstige handelingen.⁵¹ Een rechter kan slechts dan moedig of rechtvaardig worden, indien en nadat hij veelvuldig moedig of rechtvaardig heeft gehandeld en alleen nadat deze handelingen zijn ingesleten en zodoende worden vergezeld door dienovereenkomstige motieven en emoties. Het moge duidelijk zijn: voor de ontwikkeling van de rechterlijke deugden volstaat de bestudering van een theorie over een deugd of van wetboeken en jurisprudentie in ieder geval niet.⁵²

Vanuit een deugdethisch gezichtspunt is de kwaliteit van rechtspraak in grote mate afhankelijk van de beschikbaarheid van kwalitatief hoogstaande praktijken waarin het professionele

50 Zie: Rechtbank ‘s-Hertogenbosch 30 maart 2010, ECLI:NL:RBSHE:2010:BL9792. De rechtbank overweegt: ‘De rechtbank heeft er behoefte aan daaraan het navolgende toe te voegen. De rechtbank heeft alle begrip voor de [terechte] bezorgdheid van de vader van betrokkene over – kort gezegd – de toekomst van zijn dochter, alsmede voor zijn wens dat betrokkene gedwongen zal worden opgenomen en behandeld, zulks als laatste ‘redmiddel’ voor de vader om het risico van suïcide te voorkomen en daarmee zijn eigen verantwoordelijkheid iets te verlichten (de verantwoordelijkheid wegnemen zal niet lukken, gelet op de betrokkenheid van de vader bij zijn dochter).’ Zie voor een ander voorbeeld van overwegingen die kunnen worden opgevat als uitdrukkingen van (een poging tot) ‘recht doen aan het concrete geval’ ook supra noot 48 waarin een rechtbank uiting geeft aan mededogen en empathie.

51 Aristoteles 2005, 1103a30-1103b2.

52 Dit laat onverlet dat theoretische kennis over de deugden wel degelijk een belangrijke rol speelt bij het verstevigen van de deugden in de praktijk omdat theorie de waarde en pointe van deze deugden expliciet kan maken.

karakter van de rechter gevormd wordt, waarin de rechterlijke deugden kunnen worden getraind. De universitaire opleiding rechtsgeleerdheid en de beroepsopleiding voor rechters spelen hierbij een belangrijke rol. Idealiter hanteren zij een 'geïntegreerde benadering' van recht, een benadering die het positieve recht, de ethiek en de (sociale) psychologie in onderlinge samenhang aan de orde stelt.⁵³

De deugd rechterlijke onafhankelijkheid kan tijdens de opleiding bijvoorbeeld getraind worden door studenten en aspirant-rechters bij de behandeling van concrete juridische vraagstukken te confronteren met de specifieke kenmerken van groepsdynamiek en met de (hiermee samenhangende) psychologische invloed van het vervullen van een 'rol'. Op deze manier worden zij weerbaar(der) tegen sociale krachten die in de weg kunnen staan aan onafhankelijk rechterschap.⁵⁴

Natuurlijk, de professionele vorming van een rechter begint niet pas tijdens een studie of beroepsopleiding. Rechters worden deugdzaam in een continu proces dat begint lang voordat men het pad van student of rechter in opleiding betreedt.⁵⁵ Voor de inhoudelijke kwaliteit van rechtspraak zijn daarom ook achtergrondpraktijken van belang, zoals familie, primair en secundair onderwijs en andere praktijken waarin socialisering plaatsvindt. Wanneer kinderen en jongeren niet of nauwelijks gevoelig worden gemaakt voor bijvoorbeeld het belang van de bescherming van minderheden of van de bescherming van burgerlijke vrijheden tegen de staat, dan is het lastiger om gedurende het relatief korte tijdsbestek van een academische of professionele opleiding bijvoorbeeld de rechterlijke deugd van rechtvaardigheid te ontwikkelen.

Hieruit volgt dat een deugdethische benadering een vergaande collectieve verantwoordelijkheid met zich meebrengt voor het garanderen van 'deugdvriendelijke' praktijken en instituties en dus ook voor het vermijden van 'deugdbedreigende' tendensen.⁵⁶ Een deugdbedreigende tendens is bijvoorbeeld de toenemende invloed van 'efficiencycriteria' als sturingsmechanismen voor rechtspraak. Inperkingen van beschikbare tijd en andere kostenbesparende

53 Deze vooralsnog veelal apart onderwezen disciplines doen zich in de praktijk immers niet of nauwelijks als afgescheiden gebieden voor. Zie voor een pleidooi voor zo'n geïntegreerde benadering ook: Sullivan 2007. Zie voor een soortgelijk pleidooi in de Nederlandse context Ahsmann 2012.

54 Zie voor een bespreking van de invloed van instituties en rollen op het gedrag van mensen Zimbardo 2007.

55 Het belang van opvoeding en socialisering op jonge leeftijd voor de ontwikkeling van de deugden werd door Aristoteles benadrukt. 'Het is [...] niet van gering belang, of we ons meteen van jongs af aan deze of gene gewoonten eigen maken; integendeel, dat maakt juist zeer veel uit, of liever gezegd alles.' Cf. Aristoteles 2005, 1103b23-26.

56 Voor een deugdethische benadering is de sociaal-morele epistemologie een belangrijke empirische discipline. Zij bestudeert onder welke sociale condities de deugden het beste kunnen floreren en ook wat de belangrijkste sociale bedreigingen zijn voor de ontwikkeling van deze deugden. Zie hiervoor ook Buchanan 2002.

ingrepen – zoals het uitbesteden van oorspronkelijk rechterlijke taken aan ondersteunend personeel – staan het rechterlijke waarnemingsvermogen in de weg. De rechter is dan niet meer zelf de eerste die zich een beeld vormt van een zaak en deze ook juridisch duidt. Zijn taak verschuift naar het controleren van het werk van juridisch medewerkers en gerechtssecretarissen, een taak waarbij het rechterlijke waarnemingsvermogen in mindere mate wordt ingeroepen.⁵⁷

Voor kwaliteitsbeleid is ook de beschikbaarheid van rolmodellen een punt van aandacht. In een deugdethische benadering zijn de rechters met praktijkervaring en niet zozeer de rechters met ‘boekenkennis’ de belangrijke gidsen.⁵⁸ Rolmodellen zijn de rechters die in voldoende mate het sixpack van rechterlijke deugden bezitten.⁵⁹ Tegelijk moet de professionele vorming van een rechter niet gelijk worden gesteld aan simpelweg nabootsing van meer ervaren rechters. Nabootsing is vanuit een deugdethisch perspectief een belangrijke stap, maar nadrukkelijk louter een middel tot professionele vorming. Uiteindelijk is de weg naar het deugdzam rechterschap een hoogst individueel proces waaraan verschillende rolmodellen een verschillende bijdrage leveren en waarin de lerende rechter door een groeiend professioneel zelfbewustzijn uiteindelijk zelf zijn autonome keuzes maakt.

Dit brengt mij op het laatste punt. In een deugdethische benadering is de rechter ook in hoge mate zelf verantwoordelijk voor zijn professionele vorming. De ontwikkeling van het sixpack vergt een continu proces van zelfperfectionering en dus naast oefening in daarvoor geschikte praktijken, de beschikbaarheid van rolmodellen en een deugdvriendelijke organisatie bovenal een grote mate van zelfreflectie. Het vereist dat een rechter zich bewust wordt van zijn egoïsme, zijn vooroordelen, zijn angsten en verleidingen en van de grenzen van zijn verbeelding en voorstellingsvermogen. De deugdethische benadering is om deze reden ‘ontregelend’ te noemen. Naast het feit dat de betekenis van rechts- en gedragsregels wordt gerelativeerd, althans in vergelijking met de systeembenadering van inhoudelijke kwaliteit, werkt deze benadering ook voor de (aspirant)rechter enigszins ontregelend. Immers, een deugdzam rechter worden gaat met een zeker ongemak gepaard en staat bovenal op gespannen voet met het geruststellende gevoel en de zelfgenoegzaamheid die de systeembenadering biedt.⁶⁰

57 Kronman maakte dit punt in zijn bekende boek (of noodkreet) *The Lost Lawyer. Wanneer rechters in toenemende mate ‘reviewers’ worden van het werk van anderen, dan betekent dit volgens hem een reductie van ‘the demand that his or her own work makes on the judge’s imaginative powers and the consequent enfeeblement of these powers themselves’*. Zie Kronman 1995, p. 326.

58 Aristoteles 2005, 1143b10-b14.

59 In een deugdethische benadering is de waarde van supervisie als kwaliteitsinstrument dus ook afhankelijk van de vraag of een supervisor zelf in voldoende mate de rechterlijke deugden bezit en of de supervisie voldoende ruimte biedt voor de (toenemende) autonomie van de supervisant.

60 Zie voor dit punt in de context van de ethiek in het algemeen Murdoch 1997b, p. 332.

5 Conclusie

In deze bijdrage heb ik met ‘het sixpack van de rechter’ een deugdethische benadering van rechtspraak uiteengezet. Het sixpack stelt een aantal rechterlijke deugden centraal als noodzakelijk voor de inhoudelijke kwaliteit van rechtspraak. Omdat de rechterlijke deugden geen competenties of vaardigheden zijn, maar professionele karaktereigenschappen, is inhoudelijke kwaliteit in deze benadering onlosmakelijk verbonden met de persoonlijke eigenschappen van de rechter.

Ook is betoogd dat een deugdethische benadering implicaties heeft voor het kwaliteitsbeleid, zoals het ‘brede’ kwaliteitsbegrip. Een relatief breed scala van ‘doings and beings’ valt binnen het domein van inhoudelijke kwaliteit en wordt derhalve ook relevant voor kwaliteitsbeleid. Daarbij brengt de nadruk op de rechterlijke deugden een ingrijpende collectieve verantwoordelijkheid met zich mee voor de kwaliteit van een reeks sociale praktijken en instituties waarin deze deugden worden ontwikkeld en geoefend en dus ook een collectieve verantwoordelijkheid voor het tegengaan van ‘deugdbedreigende tendensen’.

Terug naar de in de inleiding genoemde roman *De Kinderwet* van Ian McEwan. Nadere bestudering van deze roman laat zien dat daarin het gehele sixpack van rechterlijke deugden aan de orde komt. Juist ook vanwege de inkijk in het perspectief van rechter Fiona Maye biedt de roman een mooie illustratie van wat het streven naar goed rechterschap betekent. Daarmee komt echter ook een mogelijk bezwaar tegen een deugdethische benadering van rechtspraak op tafel, te weten dat deze benadering de afzonderlijke rechter overvraagt. Dit niet in de laatste plaats vanwege de grote persoonlijke verantwoordelijkheid die een rechter draagt voor het realiseren van inhoudelijke kwaliteit. Hoe serieus we dit bezwaar moeten nemen, dient nader te worden gezien. In ieder geval geeft McEwans roman een duidelijk antwoord: gezien de impact die rechtspraak heeft op het leven van concrete burgers is het streven naar het sixpack van rechterlijke deugden zowel voor de rechter als voor de rechtzoekenden meer dan de moeite waard.

Literatuur

- Ahsmann, Margreet (2012). *Over meesters in de rechten en priesters van het recht*. Den Haag: Boom Juridische Uitgevers.
- Alexy, Robert (2003). Constitutional Rights, Balancing and Rationality. *Ratio Juris*, 16, 2.
- Alexy, Robert (2010). The Dual Nature of Law. *Ratio Juris*, 23, 2.
- Annas, Julia (1993). *The Morality of Happiness*. Oxford: Oxford University Press.
- Annas, Julia (2004). Being Virtuous and Doing the Right Thing. *Proceedings and Addresses of the American Philosophical Association*, 78, 2.
- Aristoteles (2005). *Ethica Nicomachea*. Charles Hupperts en Bartel Poortman (vertaling), Budel: Damon.
- The Bangalore Principles of Judicial Conduct (2002). The Judicial Group on Strengthening Judicial Integrity. Den Haag.

- Blum, Lawrence (1991). Moral Perception and Particularity. *Ethics*, 101, 4.
- Broadie, Sarah (1991). *Ethics with Aristotle*. Oxford: Oxford University Press.
- Broadie, Sarah & Rowe, Christoffer (2002). Philosophical Introduction. *Nicomachean Ethics: Translation, Introduction, and Commentary*. Oxford: Oxford University Press.
- Buchanan, Allen (2002). Social Moral Epistemology. *Social Philosophy & Policy Foundation*, 19, 2.
- Chappel, Timothy (2008). Moral Perception. *Philosophy*, 83.
- Clarke, Bridget (2003). *The Lens of Character: Aristotle, Murdoch, and the Idea of Moral Perception*. Pittsburg: University of Pittsburg.
- Cooper, John M. (1999). Aristotle on the Authority of 'Appearances'. *Reason and Emotion. Essays on Ancient Moral Psychology and Ethical Theory*. Princeton: Princeton University Press.
- Domselaar, Iris van (2011). 'Zelfbevestigende' versus 'ontregelde' rechtspraak. *Nederlands Juristenblad*, 86, 16.
- Domselaar, Iris van (2013). A Neo-Aristotelian Notion of Reciprocity: About Civic Friendship and (the troublesome-character of) Right Judicial Decisions. In Liesbeth Huppel-Cluysenaer et al. (Ed.), *Aristotle and the Philosophy of Law: Theory, Practice and Justice*, Dordrecht: Springer.
- Domselaar, Iris van (2014). *The Fragility of Rightness. Adjudication and the Primacy of Practice*. Amsterdam: University of Amsterdam.
- Domselaar, Iris van (2015). Moral Quality in Adjudication: On Judicial Virtues and Civic Friendship. *Netherlands Journal of Legal Philosophy*, 1.
- Dworkin, Ronald (1975). Hard Cases. *Harvard Law Review*, 88, 6.
- Dworkin, Ronald (1985). *A Matter of Principle*. Cambridge: Harvard University Press.
- Dworkin, Ronald (1986). *Law's Empire*. Cambridge, US: Harvard University Press.
- Dworkin, Ronald (1997). In Praise of Theory. *Arizona State Law Journal*, 29.
- Dworkin, Ronald (2005). *Taking Rights Seriously* (1977). London: Duckworth.
- Goud, Nelson H. (2005). Courage: Its Nature and Development. *Journal of Humanistic Counselling, Education and Development*, 44.
- Kant, Immanuel (1992). *Wat is Verlichting?* (1784). Kampen: Kok Agora.
- Kronman, Anthony T. (1995). *The Lost Lawyer: Failing Ideals of the Legal Profession*. Cambridge, US: Harvard University Press.
- Lange, Ton de (2010). De rechtspraak als systeem. *Trema Special* 1.
- Loth, Marc (2009). De goede jurist. Over morele moed, onafhankelijkheid en een riskante omgeving. In Jos Kole et al. (red.), *Code en karakter. Beroepsethiek in onderwijs, jeugdzorg en recht*, Amsterdam: SWP Uitgeverij.
- Lucy, William (2005). The Possibility of Impartiality. *Oxford Journal of Legal Studies*, 25, 1.
- Maroney, Terry A. (2012). Angry Judges. *Vanderbilt Law Review*, 1207.
- McDowell, John (1998). *Mind, Value, & Reality*. Cambridge, US: Harvard University Press.
- McEwan, Ian (2014). *De Kinderwet*. Amsterdam: De Harmonie.
- Murdoch, Iris (1997a). Vision and Choice. In Peter Conradi (Ed.), *Existentialists and Mystics: Writings on Philosophy and Literature*, Harmondsworth: Penguin Books.
- Murdoch, Iris (1997b). The Idea of Perfection. In Peter Conradi (Ed.), *Existentialists and Mystics: Writings on Philosophy and Literature*, Harmondsworth: Penguin Books.
- Nussbaum, Martha C. (1990). *Love's Knowledge: Essays on Philosophy and Literature*. Oxford: Oxford University Press.
- Nussbaum, Martha C. (2001). *The Fragility of Goodness. Luck and Ethics in Greek Tragedy and Philosophy* (rev. ed.). New York: Cambridge University Press.
- Peterson, Christopher & Seligman, Martin E.P. (2004). *Character Strengths and Virtues*. Oxford: Oxford University Press.
- Plug, H.J. (2000). *In onderlinge samenhang bezien. De pragma-dialectische reconstructie van complexe argumentatie in rechterlijke uitspraken*. Amsterdam: University of Amsterdam.
- Solum, Lawrence B. (2003). Virtue Jurisprudence. A Virtue-Centered Theory of Judging. *Metaphilosophy*, 34, 1/2.
- Solum, Lawrence B. (2013). Virtue Jurisprudence. Towards an Aretaic Theory of Law. In Liesbeth Huppel-Cluysenaer et al. (Ed.), *Aristotle and the Philosophy of Law. Theory, Practice and Justice*, Dordrecht: Springer.
- Sullivan, William M. (2007). Professional Identity and Purpose. In William M. Sullivan et al. (Ed.), *Educating Lawyers. Preparation for the Profession of Law*, San Francisco: Jossey-Bass.

- Tampio, Nicholas (2012). *Kantian Courage: Advancing the Enlightenment in Contemporary Political Theory*. New York: Fordham University Press.
- Wiggins, David (1980). Deliberation and Practical Reason. In Amélie O. Rorty (Ed.), *Essays on Aristotle's Ethics*, Berkeley: University of California Press.
- Wiggins, David (2004). Neo-Aristotelian Reflections on Justice. *Mind*, 113, 451.
- Zimbardo, Philip G. (2007). *The Lucifer Effect. How Good People Turn Evil*. New York: Random House.